

«Учене незнання» замість «гіперцікавості»

Такий філософський урок Чорнобиля

Костянтин СИГОВ, директор Центру європейських досліджень університету Києво-Могилянська академія, директор видавництва «Дух і літера»

Білоруський автор книги свідочтв про Чорнобиль приїхала до Києва у пошуках філософського осмислення зібраних матеріалів. «Вже є гори фактів, час задуматися про чинники, які стоять за ними». Дорогою з семінару в Києво-Могилянській академії на вокзал Світлана Алексієвич взяла з мене слово, що я напишу «філософський *post scriptum*» до розмови. Мовляв, епіграф до книги з Мамардашвілі («Ми повітря, ми не земля») зобов'язує.

Два питання пронизують безліч свідочтв:

- 1) Питання про знання/незнання, про якусь наполегливу непрояснимість чорнобильського феномена у обговорюваних вимірах катастрофи: політичному, технологічному, антропологічному, соціо-історичному тощо.
- 2) Питання про природу людини і природу світу перед лицем протиприродного катаклізму, що вивернув наше «природо-знавство», в якому тепер зяють «незнання» і «неєство».

У новому «дискурсі про Чорнобиль» розробляється така думка: чорнобильська катастрофа не тільки підірвала панцир конкретної політико-ідеологічної, комуністичної системи влади і будови, — вона поставила під сумнів з безпрецедентною історичною радикальністю «фаустівський порив» новоєвропейської цивілізації за межі всіх природних і технічних бар'єрів... Поставила під сумнів уже не на папері, а в самому повітрі, яким страшно дихати, в самій зміні всієї атмосфери давніх суперечок. З лабораторних заглядувань за заборонні дверцята безмежна тінь нашої «гіперцікавості» (В. Скуратівський) вирвалася і облягла планету. Причому гіпноз звичної гіперцікавості наче продовжує діяти і в свідченні збирачки свідочтв: «Мене цікавила не сама подія (...), а відчуття, почуття людей, котрі доторкнулися до незнаного. До таємниці. Чорнобиль — таємниця, яку нам ще доведеться розгадувати... Що ж людина там дізналася, вгадала, відкрила в самій собі?»

А якщо не нам «доведеться розгадувати», а нас «будуть розгадувати»? Бути усунутим із посади господаря планетарної лабораторії (чи, вже остаточно, не бути)? Відкинути наполегливу цікавість про небувале «дізнався, вгадав, відкрив» і, нарешті, здатися на милість чесного мовчазного Незнання? При цьому припинити всяке загравання зі смутною «алхімією незнання», відвернутися від прихованої підсвідомої тяги до «проблеми незнання» і зважитися на рішучий поворот: від безумної зачарованості (не)знанням повернутися до навченого ударами (їх нищівною наукою), «вченому незнанню» — *docta ignorantia*.

Може видатися дивною серед чорнобильського пилу ідея струсити пил з робіт Миколи Кузанського про «мудре незнання», про «Незбагненне», як названо трактат нашого сучасника С.Л. Франка. Адже саме наша ситуація, аналізована без паніки чи патетики, демонструє, наскільки швидко тканина наших знань про світ зяє і розповзається без цієї здорової канви «вченого незнання». І наскільки марні спроби підмінити таку канву якимись зовнішніми «поліцейськими засобами» і цензурою.

Поза суворою, глибоко продуманою аскезою думки спрацьовує спокуслива тенденція вбудовувати чорнобильську тему в якийсь гностичний міф. Гностична похила площина явно або неявно впливає на схильність, на точку зору різних спроб тлумачити дану тему в лініях Гегеля або Маркса, або Вернадського, або когось іншого. Схильностей до «магії технологій» — базис, який допускає варіації ідеологічних «надбудов». Але й наосліп, через розрізнений колаж здогадок і відчуттів, через мозаїку свідочтв (і ми їх даємо не як лікарі, а як «ігноранти») проступає забутий контур, ніби негатив — від противного — *docta ignorantia*.

Знаменно, що серед свідочтв про Чорнобиль на двох рівнях присутні свідочтва на користь «вченого незнання»: на рівні безпосередніх фізичних відчуттів і на рівні якоїсь фундаментальної інтуїції.

Відчуття: ні зір, ні слух, ні нюх, ні дотик не реєструють опромінення, не вловлюють як небезпеку. Всі говорять про чудову погоду і здивування евакуйованих: «Ні війни, ні урагану, чому все кидати і ставати біженцем?...» Звідси — шок недовіри до власної системи відчуттів, яка не реагує на прямий контакт зі смертю. Але від цього травматичного, спонтанного «здивування» (підтримуваного хіба тільки «смаком заліза» у роті й відчуттям щитовидки), зрозуміло, величезна відстань до «мудрого невідання», до самообмеження розуму, чия пиха здатна розпалюватися і в поразці...

Інтуїція: вона прорізується крізь суперечку відчуттів з «інформацією», думок з нісенітницею, крізь шум радіопередач із Заходу і з центру, проривається крізь стереотипні масові реакції. Але саме такій інтуїції належить останнє слово в книзі про Чорнобиль у заключному монолозі вдови ліквідатора. У цьому самотньому людському голосі чутно міць Антігони Софокла. «Людина, яку я любила, любила так, що не могла б любити її більше, якби я її сама народила, на моїх очах перетворювалася... На чудовисько...» Після видалення лімфовузлів і порушення кровообігу трансформації обличчя і тіла цього багаторя-ліквідатора протягом останнього року його життя зайшли так далеко, що до нього боялися наблизитися лікарі чи медсестри. Переступала через страх тільки дружина: «Я так далеко заглянула, може, далі від смерті... Чи можна про це говорити? Називати словами... Є таємниці...»

Це перший рефрен у всьому її монолозі, зусиллі висловити якусь фундаментальну інтуїцію: «Є таємниці... Молитви читають потайки... Пошепки, мовчки». Відмітимо, що у французькому перекладі книга С. Алексієвич називається просто «Мольба» — «*La Supplication*»; зі словосполучення російського оригіналу — «Чернобыльская молитва» — французи, за всього їхнього відомого раціоналізму, вибрали друге слово, тоді як український переклад його відкинув («Чорнобиль: хроніка майбутнього», Київ, Факт, 1998). Успіх у Франції, на батьківщині сучасного «дискурсу», цієї чорнобильської «Мольби» підводить до більш загального питання. Гегель зазначав: сучасна цивілізація як людська навичка починається з того, що ранкова газета підмінє ранкову молитву. Наш

«дискурс» вибивається з сил, намагаючись узурпувати недискурсивний горизонт слова, горизонт молитви. Аварія розорує цей горизонт.

Другий рефрен: «Мені фізично без нього боляче». У конкретній «фізиці» цього свідчення — безодня глибини і думки, від яких не затулитися поверхневими комбінаціями фізики/метафізики (майстер, якому не вдається знову завести годинник, зупинений у момент смерті ліквідатора, розводить руками: «Тут не механіка і не фізика, а метафізика»).

Просте «мені фізично без нього боляче» — інша, забута філософія «єства». Її витісняв (але не витіснив остаточно) натуралізм «наук про людину», детермінований натиском «наук про природу» XVII—XX вв. Механіцизм у погляді на природу світу й людини поставив у залежність від «натури», від «землі» відносин між людьми, особами, я, ти, ми... «Я зрозумів, як легко стати землею», — дійшов висновку інженер-хімік, який закопав у біомогильники сотні кілометрів здертого ґрунту. Але інформація про 14 мільйонів людей, яких прямо або опосередковано «змішали із землею» — ще не вся правда.

Виявилася неправдою аксіома, що спочатку є якась «природа» (наша, моя, твоя), а потім якісь «відносини» в її рамках. Виявилось, що ніякого «є», ніякого «єства» (лат. *natura*, греч. *physis*) взагалі не існує до початкових людських відносин. Тільки в початкових людських відносинах єство є, знаходить себе і вже не може про цю знахідку, про цю зустріч забути — «мені без нього фізично боляче». Без такої аксіоматики будь-який «фізикалізм», будь-яка «натурфілософія» не просто проходить повз людину, а йде до знищення її та її світу. Вульгата «теоретичної фізики» нового часу розірвала зв'язок з тим, що греки назавжди назвали *physike theoria* (природне споглядання). «Теорія» стала заручницею технологічної «практики», горизонт якої сьогодні окреслено курганами біомогильників.

Перезаховання найбагатших в Європі земель, українських чорноземів, повідомляє в чорнобильському контексті незвичний для вуха акцент модному слову «геополітика»... (Цей акцент глушать, але до кінця не заглушають дебати про «геополітику посткомунізму»). Терміни з префіксом «гео» (мало видалось «геостратегії» з «геополітикою», з'явився в Україні підручник про «георелігію») набувають виразно землистого забарвлення. Про це попереджав після Другої світової війни Пауль Целан: «Земля була у них, і вони рили». Про це і слова Мераба Мамардашвілі «Ми повітря, ми не земля...»

Питання про нову атмосферу думання (всупереч інерції «гіперцікавості»), про повітря «мудрого невідання», можливо, дозволить іншими очима подивитися і на «землю» нашого єства, на ставлення людей одне до одного, до звіра, до світу, до слова.

№82, субота, 8 травня 1999